

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

На правах рукопису

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

Освітня програма: «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

ОЛЕНА ВІТАЛІВНА,

кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 22

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 02.06.2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2025

Анотація

Стременовський І. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади. – Рукопис.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 231 – Соціальна робота. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2025.

У роботі обґрунтовано можливості територіальних громад як інноваційних соціальних інституцій; схарактеризовано вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи; проаналізовано нормативно-правове забезпечення системи соціального обслуговування як основної форми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах.

Висвітлено практичні аспекти соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади. Зокрема, досліджено стан реалізації соціальної роботи з вразливими категоріями населення в громадах Волинської області; проаналізовано зміст та напрями діяльності соціальних служб та установ ряду громад; надано рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади.

Ключові слова: територіальна громада, вразливі категорії населення, соціальна робота, соціальна робота з вразливими категоріями населення, соціальні послуги.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	3
1.1. Територіальні громади як інноваційні соціальні інституції	6
1.2. Нормативно-правове забезпечення системи соціального обслуговування як основної форми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах	12
1.3. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи	19
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	3
2.1. Стан реалізації соціальної роботи з вразливим категоріям населення в громаді	25
2.2. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади	43
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах реформування соціальної сфери в Україні, викликів та проблем життєзабезпечення окремих громадян та країни в цілому у результаті повномасштабної агресії, організація соціальної роботи на рівні територіальної громади є ключовим елементом формування усталеної і ефективної системи соціальної роботи, захисту та підтримки населення. Реалізація соціальної роботи на місцевому рівні спрямована на покращення якості життя мешканців громад та надання допомоги у вирішенні нагальних соціальних проблем. Соціальна робота в громаді має охоплювати широкий спектр питань, від забезпечення базових соціальних послуг до розвитку громадських ініціатив та підтримки громадських організацій.

Соціальна робота в територіальній громаді – це складний і багатогранний процес, який вимагає ретельного аналізу, інноваційних підходів і постійного вдосконалення методів роботи. Враховуючи те, що територіальні громади стають основними суб'єктами, відповідальними за організацію соціальної роботи і забезпечення соціальних послуг населенню, вони потребують всебічного методичного та інформаційного забезпечення. Зокрема це стосується активного залучення мешканців громад до процесу прийняття рішень та розв'язання власних соціальних проблем та проблем громади в цілому. Це і зумовило вибір теми дослідження: «Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади».

Об'єкт дослідження: соціальна підтримка вразливих категорій населення в умовах територіальної громади.

Предмет дослідження: зміст та напрями соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади.

Мета дослідження: розробити рекомендації щодо посилення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати нормативно-правове забезпечення системи соціального обслуговування як основної форми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах.
2. Розкрити можливості територіальних громад як інноваційних соціальних інституцій.
3. Дослідити стан реалізації соціальної роботи з вразливими категоріями населення в громадах Волинської області.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, узагальнення та систематизація наукових джерел з досліджуваної теми; *емпіричні:* бесіда, спостереження, ФГД, вивчення практичного досвіду, документів ряду громад Волинської області, математична обробка результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Результати теоретичного та емпіричного дослідження можуть бути використані фахівцями із соціальної роботи з метою підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах.

Апробація отриманих результатів. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на XVI Міжнародній науково-практичній конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.)

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені у тезах: Стременовський Іван Об'єднані територіальні громади як інноваційні соціальні інституції // Педагогіка : зб. наук. пр. : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін.. Луцьк, 2025. 188 с. С. 155-158.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

1.1. Територіальні громади як інноваційні соціальні інституції

У міжнародній практиці соціальної роботи розглядають три основні рівні її реалізації: індивідуальна соціальна робота, робота з групами та соціальна робота у громаді. Аналізуючи впровадження зарубіжних підходів до соціальної роботи в українському контексті, варто зосередити увагу на їх поширення на рівень територіальних громад.

Соціальна робота — це професія, орієнтована на практику, яка сприяє суспільним змінам, підтримує соціальну єдність і згуртованість, активізує громади. Вона стимулює отримувачів соціальних послуг до самостійного розв'язання особистих проблем і прийняття відповідних, усвідомлених рішень.

Досліджуючи особливості соціальної роботи в територіальних громадах і процес надання соціальних послуг, важливо виокремити ключові компетентності, якими повинен володіти соціальний працівник у цій сфері:

- загальні компетентності (інформаційна, комунікативна, науково-дослідна);
- базові компетентності (деонтологічна, організаційна, діагностично-прогностична, технологічна й правозахисна);
- спеціальні компетентності (розуміння принципів соціальної роботи, знання психології, володіння методами соціологічних досліджень, здатність створювати комфортне середовище для отримувачів послуг, планування діяльності, а також саморозвиток і постійне вдосконалення) [41].

У дослідженнях соціальної роботи в територіальних громадах дослідниця Г. Слезанська визначає такі ключові напрями наукових пошуків:

- територіальна громада як фактор соціальних змін : вона сприяє соціальній єдності, підтримує та надихає отримувачів соціальних послуг;

- створення сприятливих умов для розвитку громади та її членів : зокрема, це надання фахової допомоги сім'ям із дітьми, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, забезпечення соціального захисту дітей, підвищення якості життя та забезпечення базових потреб отримувачів послуг.

Д. Барнс, розглядаючи процеси децентралізації та зростання ролі місцевого самоврядування, зазначає, що громада — це історичне сформоване об'єднання людей зі спільними звичаями, традиціями та родинними зв'язками. Вона формується на основі спільної території та належності до певної соціальної групи, що об'єднується для задоволення своїх інтересів і потреб.

Додатково Д. Барнс підкреслює, що громада не лише впливає на місцеве соціокультурне середовище, а й може делегувати своїм членам певне повноваження, тим самим посилюючи їхню участь у розвитку територіальної громади [1, с. 158].

Т. Семигіна, аналізуючи підходи до поняття «громада» в США та Великій Британії, зазначає, що в професійній соціальній роботі Великої Британії громада витрачається як територіальне об'єднання за інтересами. У США цей термін має ширше значення, охоплюючи групи осіб, об'єднаних спільними цінностями та інтересами, які проживають на одній території та користуються послугами соціальних служб [36].

Б. Машталярчук і О. Зубрицька зазначають, що структура громади є багатогранною і складається з формальної та неформальної складових. Формальна структура відображає горизонтальні й вертикальні зв'язки, що чітко регламентовані та закріплені. Неформальна структура включає об'єднання, групи та асоціації, створені самими мешканцями громади для представлення своїх інтересів і захисту прав [18].

Територіальна громада розглядається як сукупність мешканців, які постійно проживають у межах одного села, населеного пункту або міста, що окремими адміністративно-територіальними одиницями. Це також може бути добровільне об'єднання мешканців кількох сіл з єдиним адміністративним центром. Така громада представляє собою спільноту однодумців, яка

організовує свою діяльність для розкриття творчого потенціалу та забезпечення ефективного управління життям її членів, вулиць чи населених пунктів, а також для розвитку держави загалом [1, с. 158-159].

Сучасний підхід до характеристики громади лише за територіальним критерієм є занадто спрощеним. У громадянському суспільстві територіальна громада має бути спільнотою, яка спрямована на вирішення місцевих проблем. Вона формується через взаємну комунікацію її членів, що дозволяє визначати спільні інтереси та реалізовувати їх на локальному рівні. Така громада здатна до саморозвитку, самоорганізації та саморегуляції, що сприяє її якісній трансформації разом із розвитком суспільного організму загалом.

Багаторівнева структура громади зумовлена різноманітністю інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій як окремих членів, так і соціальних груп. Сьогодні територіальні громади чітко усвідомлюють свої цілі; готові брати відповідальність за створення нового якісного соціального середовища; розвиваються самі й сприяють розвитку інших.

Серед факторів, які сприяють розвитку територіальних громад, визначають: перевага суспільних інтересів над особистими; об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів; формування навички логічного мислення та здатності об'єктивно оцінювати реальність; визначення спільної стратегії розвитку; забезпечення незалежності, цілісності та самостійності громади; прозорість і відкритість інформації для її членів; відповідальність, організованість і самодисциплінованість кожного учасника громади. Таким чином, сучасна територіальна громада є активним суб'єктом змін, здатним впливати на якісну трансформацію як власного середовища, так і суспільства в цілому.

Г. Слосанська виокремлює базові характеристики соціальної роботи у територіальній громаді – локальність, взаємодія, спільність інтересів, солідарність, співдружність, які повинен враховувати соціальний працівник у роботі з громадою задля врегулювання соціальних проблем або ж з метою активізації її ресурсів [1, с. 160; 40; 41].

Соціальна робота в громаді охоплює кілька важливих аспектів: надання соціальних послуг державними та недержавними установами, підприємцями, а також активізацію та розвиток громади завдяки зусиллям громадянського суспільства та самих мешканців, які стоять рушіями змін.

На думку М. Лехолетової, територіальні громади мають усвідомлювати свою відповідальність за безпеку, добробут і якість життя своїх мешканців, зокрема дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та сімей, які потребують підтримки.

Важливим чинником ефективного управління та сталого розвитку громади є оцінка її власних ресурсів і потреб. Саме через цей процес мешканці громади не лише запускають актуальні проблеми, а й активно долучаються до їх вирішення, залишаючись ініціаторами позитивних змін.

Залучення соціальними працівниками громадян до процесу оцінки потреби та організації ініціативних груп для розв'язання соціальних питань сприяють не лише згуртованості громади, а й її динамічному розвитку.

Процес оцінки потреб громади потребує створення спеціальних груп для проведення оцінки, постановку мети оцінки, забезпечення підтримки з боку соціального середовища, планування та проведення оцінки, а також інформування громадськості про її результати. Це підтримує прийняття обґрунтованих рішень та підвищення ефективності соціальних ініціатив [17].

Соціальний працівник відіграє важливу роль у мотивації людей, спонукаючи їх до ухвалення власних рішень та усвідомлення відповідальності за їх наслідки. Основою професійної діяльності соціального працівника є прийняття зважених рішень, оскільки розробка, ухвалення та реалізація рішень впливають на ефективність використання людських, інформаційних, матеріальних і фінансових ресурсів громади. Фахівець повинен діяти розсудливо, ефективно й раціонально, адже його рішення спрямовані не лише на окремих отримувачів соціальних послуг, а на розвиток громади загалом.

Т. Спіріна наголошує, що прийняті рішення мають відповідати таким критеріям:

- економічність – досягнення мети з мінімальними витратами;
- ефективність – отримання максимального позитивного результату із залученими ресурсами;
- обґрунтованість – виконавці мають чітко розуміти, чому обрано саме цю альтернативу;
- реалістичність – рішення повинні бути конкретними та здійсненими, а не абстрактними;
- своєчасність – важливо не лише прийняти рішення в потрібний момент, а й забезпечити його вчасне виконання та досягнення результату [48].

Адміністративна реформа посилила фінансову незалежність громад і дала їм право самостійно визначати потреби в соціальних послугах, а також планувати їх подальший розвиток. У зв'язку з цим особливо важливим стає розробка та впровадження ефективних технологій організації соціальної роботи, що дозволяє раціонально використовувати наявні кадри, матеріальні та фінансові ресурси для вдосконалення системи соціальних послуг.

Сьогодні збільшується кількість потенційних отримувачів соціальних послуг. Це зумовлено погіршенням соціально-економічного становища, вимушеним переміщенням значної частини населення в інші громади, обмеженням можливого працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю, а також недостатнім рівнем забезпечення базовими соціальними послугами. У такій ситуації громади мають шукати ефективні рішення для покращення доступу та якості соціальної підтримки.

Зважаючи на сучасні загрози та виклики, соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи зосереджують свою увагу на вирішенні таких ключових проблем, як: соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми; підтримка осіб, які пережили травму чи втрату; допомога сім'ям, члени яких залежні від психоактивних речовин; соціальна підтримка людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом; профілактика насильства та жорстокого поводження з дітьми; допомога сім'ям, де є особи з інвалідністю; підтримка осіб, які перебувають у конфлікті із законом тощо.

Для територіальної громади важливим також є створення безпечного середовища, задоволення соціальних потреб мешканців, сприяння їх самореалізації, психосоціальне здоров'я, забезпечення доступу до якісної освіти та стимулювання економічного розвитку. Реалізація цих засад посилить згуртованість громади та покращить добробут її жителів.

Отже, можна виокремити такі основні характеристики громади, які визначають її сутність та функціонування: спільність території, взаємодія та комунікація, згуртованість і стійкість, самоврядування, незалежність і самодостатність, саморозвиток і відтворення внутрішніх зв'язків, розвиток культури та формування моральних цінностей, створення спільних норм і принципів соціальної взаємодії у громаді.

С. Омельченко визначає кілька ключових напрямів соціальної роботи в громаді:

- координаційно-посередницький – сприяння партнерству між громадою, державними та недержавними організаціями, розвиток співпраці із засобами масової інформації;
- мотиваційно-мобілізаційний – активізація мешканців до спільної діяльності, підтримка самоорганізації та ініціативних груп, розвиток взаємодопомоги;
- дослідницько-моніторинговий – аналіз соціальних умов, потреб громади, оцінка якості соціальних послуг;
- сервісно-обслуговуючий – надання соціальних послуг як через спеціалізовані установи, так і шляхом створення волонтерських та груп самодопомоги [46].

Таким чином, ефективна соціальна робота сприяє згуртованості громади, її сталому розвитку та підвищенню рівня життя мешканців.

1.2. Нормативно-правове забезпечення системи соціального обслуговування як основної форми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах

Реформування сфери соціального обслуговування передбачає формування сучасної системи захисту прав та інтересів усіх соціальних груп на основі міжнародних норм і європейських стандартів.

Так у 2016 році Україна підписала Європейський кодекс соціального забезпечення та взяла на себе зобов'язання надавати соціальну допомогу, зокрема, за станом здоров'я; через безробіття та старість; у разі виробничої травми; сім'ям з дітьми і по вагітності та пологам; через інвалідність та у разі втрати годувальника. Таким чином, Україна зобов'язується впроваджувати в суспільну практичну діяльність основні європейські цінності — принципи демократії, верховенства права та захисту прав людини [9].

Пріоритетні напрями проведення реформи у сфері надання соціальних послуг визначено у Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (2012 рік) [34]. «Метою Стратегії є забезпечення доступності осіб до соціальних послуг, підвищення якості та ефективності їх надання.

Система соціальних послуг повинна базуватися на таких принципах:

- орієнтованість на задоволення потреб отримувачів соціальних послуг;
- адресність їх надання;
- залучення отримувача соціальних послуг до самостійного розв'язання власних проблем;
- надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб та забезпечення проживання отримувачів таких послуг у територіальній громаді;
- створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг;
- якість та ефективність надання соціальних послуг;
- прозорість надання таких послуг» [34].

З метою реалізації завдань соціальної політики України затверджено

Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення (наказ № 26 від 19.01.2016) [24]. Ними передбачено «забезпечення єдиного методологічного підходу до виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей на підставі норм законодавчих актів з питань соціального захисту населення».

Основними завданнями відповідальних підрозділів (посадових осіб) визначено:

«1) забезпечення реалізації державної політики у сфері зайнятості населення;

2) організації надання соціальних і реабілітаційних послуг, проведення соціальної роботи з особами, сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах;

3) розроблення та організації виконання комплексних програм і заходів щодо поліпшення становища соціально вразливих верств населення, осіб, сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та всебічне сприяння в отриманні ними соціальних виплат і послуг за місцем проживання, перебування;

4) забезпечення реалізації державної політики з питань підтримки сім'ї; забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків; соціальної інтеграції інвалідів; у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

5) забезпечення реалізації державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, розроблення та виконання відповідних регіональних і місцевих програм;

6) забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей» [24].

Важливим кроком України в сфері соціального забезпечення населення стала ратифікація Конвенції МОП про мінімальні норми соціального

забезпечення за № 102 від 16 березня 2016 року. Це зобов'язує нашу державу виконувати встановлені вимоги у сфері соціального забезпечення і щорічно звітувати про це.

Іншими важливими міжнародними документами, які ратифікувала Україна і відповідно до норм яких має зобов'язання, є: конвенції Міжнародної організації праці; конвенції ООН про права дитини та права осіб з інвалідністю.

28 березня 2018 року підписано Меморандум між Урядом України та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

Реформування системи соціальних послуг в Україні розпочато у 2001 році. 15 серпня 2001 року Указом Президента України затверджено «Стратегію подолання бідності» [33].

У Стратегії визначено основні напрями реформи:

- поглиблення адресності державної соціальної допомоги;
- заміна окремих пільг населенню на соціальні послуги;
- розвиток центрів комплексного соціального обслуговування;
- передача органам місцевого самоврядування повноважень щодо планування, фінансування та організації надання соціальних послуг [33].

Ці напрями залишаються актуальними і сьогодні.

Як зазначає Г. Кучер, «Система надання соціальних послуг є багатограним складним процесом, який потребує механізмів та інструментів державного управління, чіткої і послідовної взаємодії центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадського сектору» [15, с. 57].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 року у редакції 2025 р.) держава делегує повноваження виконавчим органам сільських, селищних, міських рад щодо надання соціальних послуг особам та сім'ям із дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, організацію надання соціальних послуг бездомним особам [26].

Г. Кучер вважає перспективними напрямками удосконалення функціонування системи соціального обслуговування децентралізацію та демонополізацію соціальних послуг [15, с. 58].

В 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято загальну Декларацію прав людини. У ст. 22 декларації сказано, що «кожна людина [...] має право [...] на здійснення необхідних для підтримки гідності і вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [19].

В Україні розробка відповідної нормативно-правової бази ґрунтується на Конституції України, зокрема ст. 46 яка встановлює право громадян на соціальний захист [11].

Для здійснення забезпечення соціального обслуговування в Україні було ухвалено низку нормативно-правових документів, зокрема:

1. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначає організаційні та правові основи соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Відповідно до цього закону соціальна робота збільшується як діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, які працюють із сім'ями, дітьми та молоддю. До цієї діяльності залучені також фахівці із соціальної роботи, волонтери, об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації, фізичні та юридичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, і вона спрямована на надання соціальної підтримки, захисту прав і свобод, покращення умов життя та задоволення.

Об'єктами соціальної роботи є сім'я, діти, молодь, професійні колективи та інші соціальні групи, які потребують соціальної допомоги.

Закон також встановлює основні поняття соціальної роботи, зокрема: «соціальне інспектування», «соціальне обслуговування», «соціальна профілактика» [31].

2. Закон України «Про соціальні послуги» визначає основні організаційні

та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Соціальні послуги визначено як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають».

Складні життєві обставини – це «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно». Серед чинників, які їх спричиняють, визначено інвалідність, вік, стан здоров'я, соціальне становище, життєві звичками та спосіб життя [29].

3. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності [26; 13, с.60].

4. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [27] визначає основні принципи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, а також регулює суспільні відносини, спрямовані на забезпечення реалізації їхніх прав і свобод відповідно до Конституції та законодавства України.

Крім того, створено умови для діяльності громадських організацій, які працюють у сфері соціального захисту населення. Запроваджено нову форму надання соціальних послуг – мобільну, тобто соціальне патрулювання.

5. Закон України «Про соціальну адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2011 рік у редакції 2018 року) [30].

Даним Законом регулюються заходи соціального патронажу осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Суб'єктами соціального патронажу визначено центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого

самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, фізичні особи, які здійснюють соціальний патронаж [30].

6. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014 рік у редакції 2018 року).

Відповідно до Закону, «внутрішньо переміщена особа – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [23].

Зареєстровані внутрішньо переміщені особи мають право на зайнятість, освіту, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги.

7. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 рік у редакції 2024 року).

«Закон визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій» [22].

Для нормативно-правового регулювання системи надання соціальних послуг в Україні прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, зокрема такі, як:

- Порядок регулювання тарифів на платні, соціальні послуги (2005 рік);
- Порядок здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів (2013 рік);
- Порядок надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (2012 рік);

– Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) (2013 рік);

– Порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах (2014 рік);

– Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей (2018 рік);

– інші нормативно-правові акти – Укази Президента України, постанови, розпорядження КМУ, накази центральних органів виконавчої влади.

Запроваджено стандартизацію соціальних послуг, зокрема, затверджено 28 державних стандартів соціальних послуг.

Здійснено децентралізацію фінансування установ та закладів, що надають соціальні послуги.

З 1998 року в Україні запроваджено посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на яку покладено функції контролю за дотриманням прав та інтересів громадян.

Основні принципи професійної діяльності соціальних працівників та норми етичної поведінки щодо професії, колег і клієнтів визначає Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України (2003 р.). Даний кодекс визначає такі фундаментальні принципи професійної діяльності: повага до гідності людини, пріоритет інтересів клієнтів, толерантність, довіра та конфіденційність.

Окрім того, діють нормативно-правові акти муніципального рівня, прийняті органами місцевого самоврядування.

Загалом, формування сучасної правової бази соціальних послуг в Україні відбувалося паралельно з набуттям державної незалежності та переходом від командно-адміністративної економічної системи до ринкової економіки.

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [32] визначає організаційно-правові основи, принципи, форми співробітництва

громад, а також механізми його стимулювання, фінансування та контролю.

Перспективна модель організації надання соціальних послуг передбачає кілька етапів:

- щорічне виявлення потреб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах;
- визначення та затвердження переліку пріоритетних послуг та планування обсягу видатків у місцевих бюджетах;
- забезпечення доступу до послуг через мережу комунальних і недержавних провайдерів шляхом соціального замовлення;
- проведення моніторингу, контролю та оцінки якості соціальних послуг.

Особливу увагу у сфері соціальної роботи приділяють вразливим категоріям населення, які є основними об'єктами надання соціальних послуг.

1.3. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи

Соціальна робота як професійна діяльність орієнтована на надання допомоги окремим особам або соціальним групам, які через певні життєві обставини не можуть самостійно вирішити свої проблеми й потребують фахової підтримки.

Об'єктами соціальної та соціально-педагогічної роботи виступають індивіди (дитина, підліток, молода або доросла людина) та соціальні групи (сім'ї, дитячі чи молодіжні колективи, неформальні об'єднання), які потребують допомоги для соціального становлення, розвитку та інтеграції в суспільство.

Не всі особи й сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах, своєчасно отримують необхідну соціальну підтримку. Для визначення осіб і груп, які стають об'єктами професійної допомоги у межах соціальної роботи, використовується термін «клієнти соціальної роботи».

Клієнт соціальної роботи (social work client) – індивід, група людей, сім'я, громада, які не можуть самостійно подолати свої проблеми, вийти з життєвої

кризи, функціонувати самостійно, а тому потребують допомоги фахових соціальних працівників, тому і є адресатами соціальної роботи [39, с. 30].

Г. Слезанська [40], відповідно до нормативно-правових документів, узагальнила підходи до класифікації клієнтів соціальної роботи (табл. 1 1).

Таблиця 1.1

Категорії клієнтів соціальної роботи в Україні згідно чинного законодавства

Категорія клієнтів	Нормативно-правові документи
Особи із числа внутрішньо переміщених	Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015)
Особи без визначеного місця проживання, бездоглядні діти та молодь	Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2015)
Безробітні	Закон України «Про зайнятість населення» (2012)
Особи з обмеженими фізичними можливостями	Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2006) Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991)
Учасники антитерористичної операції	Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» (2015)
Військовослужбовці	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (2012)
Особи, які перебували в місцях позбавлення волі	Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2017)
Особи із психічними відхиленнями	Закон України «Про психіатричну допомогу» (2014)
Особи, які постраждали від насильства	Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2014)
Особи, які постраждали від торгівлі людьми	Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (2012)
Діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, випускники інтернатних закладів, молодь із числа дітей-сиріт а	Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2015)

дітей, позбавлених батьківського піклування	
Діти і молодь «груп ризику»	Закон України «Про охорону дитинства» (2001) Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2014)
Багатодітні, неповні сім'ї, прийомні сім'ї, опікунські сім'ї, будинки сімейного типу	Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2014)
Батьківні жінки, жінки, які щойно народили дитину, жінки, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною	Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2014)
ВІЛ-інфіковані та члени їх сімей	Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» (2017)

Терміни «клієнт» і «об'єкт» соціальної роботи не є синонімами. Основна різниця полягає в тому, що робота з клієнтом можлива лише за його згодою, тоді як об'єкти соціальної роботи — це представники вразливих груп, які не завжди проявляють ініціативу або погоджуються на взаємодію із соціальними працівниками.

Згідно з визначенням Г. Сльозанської, «клієнт» — це особа, яка самостійно і свідомо звернулася за професійною допомогою, тоді як «об'єкт» — це особа, що потребує соціальної підтримки, але залишається пасивною, не ініціює звернення або не погоджується на спеціалізовану роботу фахівця [38, с.79].

Таким чином, поняття «об'єкт соціальної роботи» є ширшим за поняття «клієнт», оскільки охоплює всіх осіб та соціальні групи, які потенційно можуть потребувати професійної допомоги.

Об'єкти соціальної роботи розглядаються як потенційні клієнти фахівців соціальної сфери.

У науковій теорії переважно використовується термін «об'єкти соціальної роботи», тоді як у практичній діяльності та нормативно-правових актах більше поширене поняття «вразливі категорії населення» [40, с. 79].

Під вразливими категоріями розуміють осіб або групи, які переживають складні життєві обставини й не здатні самотійно подолати їхні наслідки без професійної підтримки.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (ст.1), вразливі групи населення — особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [29].

«Відмінною рисою соціально вразливих категорій населення є наявність важкої життєвої ситуації: інвалідність; нездатність до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою; сирітство; малозабезпеченість; безробіття; відсутність визначеного місця проживання; конфлікти і жорстоке поводження у сім'ї; самотність» [15; 33, с. 79].

О. Караман і Я. Юрків [8] виділяють три основні групи соціально вразливих категорій населення залежно від ступеня їх соціальної дезадаптації:

1. Особи з обмеженими ресурсами, але без явної соціальної дезадаптації: неповні та багатодітні сім'ї, безробітні, молоді люди похилого віку, особи з інвалідністю III групи, вимушено переміщені особи.

2. Особи, що перебувають у стані дезадаптації, але мають потенціал до самотійного відновлення: особи з інвалідністю II групи, люди, які перенесли тяжкі захворювання чи травми, постраждали від злочинів, природних або техногенних катастроф, бездомні особи, безпритульні діти.

3. Особи у стані глибокої дезадаптації з незворотною або тимчасовою втратою самотійності: особи з інвалідністю I групи, особи з тяжкими захворюваннями, люди похилого віку, які потребують постійної сторонньої допомоги.

Форми соціальної допомоги та підтримки, соціальні послуги визначаються відповідно до рівня соціальної дезадаптованості клієнтів.

У Закон України «Про соціальні послуги» (ст. 1) введено термін «отримувачі соціальних послуг». Це «особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги» [29].

Поняття «отримувачі соціальних послуг» позначає окрему категорію клієнтів системи соціальної роботи, які отримують соціальні послуги без необхідності в інших формах соціальної підтримки.

Соціальна робота спрямована на забезпечення всебічної підтримки, захист прав та підвищення якості життя осіб, які перебувають у стані соціальної вразливості внаслідок виникнення різноманітних соціальних проблем або перебування в складних життєвих обставинах. Для ідентифікації чинників, що негативно впливають на життєдіяльність індивідів і не можуть бути подолані ними самотійно, у професійній термінології застосовуються визначення «соціальні проблеми» та «складні життєві обставини».

Соціальна проблема (від грец. *problema* — перешкода, задача, завдання) може тлумачитися як: складне теоретичне або практичне питання, що потребує ґрунтовного аналізу й вирішення; ситуація, у якій наявний дефіцит ресурсів або засобів для досягнення поставленої мети; усвідомлення суб'єктом неможливості подолання труднощів або суперечностей у певному контексті за допомогою вже набутих знань, досвіду та інструментів [6].

У ширшому соціологічному контексті соціальна проблема (*social problem*) визначається як суспільне протиріччя, що усвідомлюється суб'єктом соціальної дії (особою або соціальною групою) як істотна невідповідність між поставленими цілями діяльності та досягнутими результатами [51].

Соціальні проблеми можуть виникати в різноманітних сферах життєдіяльності як індивіда, так і суспільства загалом — зокрема у сферах розвитку, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, матеріального добробуту тощо. У більшості випадків особи або соціальні групи долають подібні виклики за рахунок доступних внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Утім, у ситуаціях, коли подолання соціальної проблеми самотужки є неможливим, постає потреба у

фаховій інтервенції. У таких випадках соціальна робота здійснюється професійними працівниками та установами соціальної сфери з метою надання підтримки, консультацій і сприяння у вирішенні проблемної ситуації.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», складні життєві обставини визначаються як умови, що мають негативний вплив на життєдіяльність, стан здоров'я, розвиток особи або функціонування сім'ї, які не можуть бути подолані без сторонньої допомоги (стаття 1) [29].

У науковій літературі складні життєві обставини (complicated life situation) розглядаються як ситуації або фактори, що об'єктивно порушують нормальний перебіг життя індивіда і наслідки яких він або вона не здатні подолати власними зусиллями. До таких обставин відносяться: інвалідність, соціальна ізоляція, сирітство, безпритульність, конфліктні або насильницькі відносини в сім'ї, матеріальна неспроможність, стихійні лиха та інші подібні явища [51].

Таким чином, на відміну від соціальних проблем, які можуть бути характерними для будь-якого індивіда чи соціальної групи та в багатьох випадках піддаються самостійному вирішенню, складні життєві обставини визначають ситуації, які виходять за межі можливостей особи/сім'ї щодо їх подолання. У таких випадках виникає необхідність у залученні фахової соціальної допомоги, яку здійснюють уповноважені спеціалісти соціальної сфери.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Стан реалізації соціальної роботи з вразливими категоріями населення в громаді

Дослідження стану реалізації соціальної роботи та надання соціальних послуг вразливим категоріям населення здійснювалось шляхом проведення фокус групових дискусій (ФГД) у трьох громадах Волинської області.

Як зазначає О. Михайлич, одним із найбільш поширених і ефективних якісних методів збору та аналізу інформації є метод фокус-груп. Його суть полягає в організації неформальної дискусії за участі невеликої групи респондентів (зазвичай 8–12 осіб), відібраних на основі попередньо визначених критеріїв. Обговорення модерується досвідченим ведучим — модератором, який спрямовує розмову відповідно до заздалегідь підготовленого сценарію (гайду).

Тривалість фокус-групової сесії зазвичай становить 2–2,5 години, протягом яких модератор фокусує увагу учасників на питаннях, що становлять інтерес для дослідників. Основна мета полягає у здобутті глибинної, контекстуалізованої інформації, при цьому важливо забезпечити рівну можливість висловитися для кожного учасника та уникати відхилення від теми.

Фокус-групи проводяться у спеціально обладнаних приміщеннях із можливістю здійснення аудіо- та відеофіксації, що дозволяє не лише відтворити зміст висловлювань (шляхом стенографування), але й проаналізувати невербальні аспекти комунікації — міміку, жести, інтонацію тощо. У сукупності ці матеріали становлять емпіричну базу для подальшого аналітичного опрацювання та формування звітів [20, с. 124].

Метод фокус-груп є надзвичайно цінним у контексті дослідження вивчення стану надання соціальних послуг вразливим категоріям населення,

адже дозволяє виявити глибинні мотиви поведінки клієнтів, а також отримати багатогранне розуміння локального соціального контексту. Отримані результати можуть слугувати основою для формування стратегії та тактики подальшої роботи з кожною окремою категорією населення.

Важливою особливістю методу є ефект групової взаємодії, завдяки якому подолання психологічних бар'єрів відбувається природніше, ніж під час індивідуального інтерв'ю. Спілкування з рівноправними учасниками сприяє відкритості, емоційній залученості та появі спільної мови обговорення. У результаті отримані дані мають вищий ступінь автентичності та глибини.

До основних переваг методу фокус-груп відносяться:

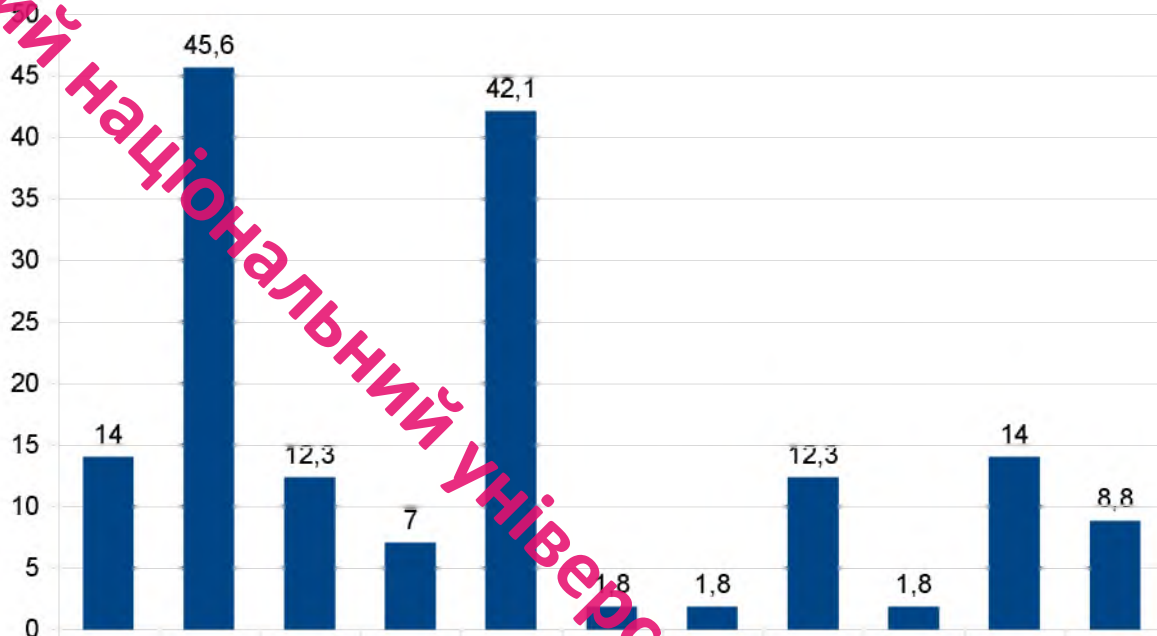
- синергійність – колективне обговорення продукує ширший спектр думок, ніж індивідуальне опитування;
- креативність – учасники не обмежені структурою анкети, що сприяє спонтанним і нестандартним відповідям;
- ефект «снігової кулі» – реакції учасників активізуються у відповідь на висловлювання інших;
- стимулювання – загальне збудження дискусії посилює мотивацію до участі;
- почуття безпеки – спільна соціальна ситуація сприяє довірі та відкритості;
- аналітична глибина – відео- та аудіозапис обговорення забезпечують можливість ретельного післяаналізу;
- оперативність та економічність – метод дозволяє отримати значний обсяг якісної інформації у відносно короткі терміни та з помірними витратами [20, с. 125].

Проведення ФГД відбувалось за відповідним гайдом (додаток А).

У ФГД брали участь 57 осіб.

Серед учасників були представники сімейних форм виховання, зокрема прийомних сімей — 3 (5,3%), ДБСТ — 1 (1,8%), опікунів і піклувальників — 4 (7%). Усього 8 чол. — 14%. Сімей у СЖО 26 чол. (45,6%), сімей, які виховують

дитину/дітей з інвалідністю 7 чол. (12,3%), дітей з ООП 4 чол. (7%), багатодітних сімей 24 чол. (42,1%), сімей, діти яких навчаються в інтернатних закладах 1 чол. (1,8%), сімей ветеранів 1 чол. (1,8%), військовослужбовці і члени їх сімей 7 чол. (12,3%), батьки, які мають загрозу позбавлення батьківських прав 1 чол. (1,8%), ВПО 8 чол. (14%), одинокі батьки 5 чол. (8,8%). Для кращого сприйняття отримані дані представлено на рисунку 2.1.

де 1 — СФВ, 2 — сім'ї у СЖО, 3 — сім'ї, які виховують дитину/дітей з інвалідністю, 4 — сім'ї, які виховують дитину/дітей з особливими освітніми потребами, 5 — багатодітні сім'ї, 6 — сім'ї, діти яких навчаються в інтернатних закладах, 7 — сім'ї ветеранів, 8 — військовослужбовці і члени їх сімей, 9 — батьки, які мають загрозу позбавлення батьківських прав, 10 — ВПО, 11 — одинокі батьки.

Рис. 2.1. Розподіл представників вразливих категорій населення — учасників ФГД

Громада 1 — 21 учасник. Основними соціальними проблемами зазначеними респондентами є такі: війна, безробіття, СЖО, внутрішнє переміщення, зняття грошової підтримки для ВПО, інвалідність дітей, якісне медичне забезпечення, врахування пільг при наданні послуг, бюрократія,

відсутність координації зусиль місцевої ради та інших установ.

Найбільше респонденти потребують матеріальної та натуральної допомоги, якісних медичних послуг. Особливо учасники наголосили на потребі у медичних працівниках, можливості спеціалізованих обстежень для дітей з інвалідністю. Вказали на важливість запровадження системи електронного або мобільного звернення для отримання допомоги, що спростить процес та зменшить бюрократичні бар'єри.

Усі учасники зазначили, що переважно не звертаються про допомогу. Опікуни пояснили це тим, що мають роботу, ресурси, знають про відповідальність за дітей та самостійно докладають зусиль для організації життя в сім'ї.

У представників сімей, що опинилися у СЖО переважає споживацька позиція. Вони є на об'єкті в соціальній службі та чекають коли їм буде надано певна допомога (продукти, зателефонують та запропонують щось отримати і т.п.).

Учасники, які потрапили у СЖО переважно не знають видів соціальних послуг, однак, після пояснення змісту різних соціальних послуг, вони чітко вказали в таблиці ті, які знали (але не могли назвати) та ті, які отримували. Також представники цієї категорії зазначили про позитивний досвід отримання допомоги та сприяння у вирішенні проблем фахівцями Центру надання соціальних послуг.

Серед соціальних послуг, на думку опитаних, найбільш затребуваними є інформування, соціальний супровід, натуральна допомога, консультування, реабілітація та інтеграція дітей з інвалідністю. Для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, вагомою потребою є організація дозвілля таких дітей. Зокрема відмічено важливість створення інформаційно-ресурсного/інклюзивно-ресурсного центру. Усі учасники наголосили на наявності бюрократії та бездієвості місцевої влади у підтримці вразливих категорій населення. Частина респондентів висловили думку про те, що ніяких змін вже не чекають.

Відмітимо переважно пасивний підхід жителів громади до вирішення

своїх проблем.

Громада 2 — 20 учасників. Серед основних соціальних проблем учасниками були названі - війна, відсутність роботи, внутрішнє переміщення, зняття грошової підтримки для ВПО, інвалідність дітей, СЖО. Найбільше респонденти потребують матеріальну та натуральну допомогу, організацію доїзду дітей в дитячі садочки та спеціалізовану школу, інформування, соціального супроводу та консультування.

Учасники зазначили багато установ та організацій, до яких зверталися за допомогою. Проте переважна більшість вказала на те, що покладаються на власні сили.

Учасники з числа сімей в СЖО зазначили, що переважно не звертаються про допомогу самостійно. Вони знають, що перебувають на обліку в соціальній службі, що здійснюється соціальний супровід.

Учасники з числа сімей військовослужбовців зазначили, що зараз одна ситуація, але потрібно буде багато різноманітних соціальних послуг після того, коли учасники бойових дій повернуться додому: адаптація, реабілітація, консультування, профілактика тощо.

Представники різних категорій сімей відмітили позитивну роботу соціальної служби в громаді.

Серед основних потреб: організація дозвілля, розвиваючих занять для дітей з інвалідністю, ООП; збільшення кількості фахівців із соціальної роботи у громаді, психолога, дитячого стоматолога, особливо для дітей з інвалідністю, масажиста для дітей з інвалідністю, вчителів у сільській місцевості, зокрема іноземної мови (працюють дистанційно); транспортні послуги; інформування про різноманітні соціальні послуги, організація партнерства та взаємодії різних ланок між собою; запровадження системи електронного або мобільного звернення для отримання допомоги, що спростить процес та зменшить бюрократичні бар'єри.

Вказали на важливість створення реабілітаційного центру для дітей з інвалідністю та на потребу в машині для соціальної служби ("щоб різні фахівці

могли їздити по сім'ях”).

Громада 3 — 14 учасників.

Основними проблемами для респондентів, які були виявлені є війна, внутрішнє переміщення, отримання статусу ВПО, зняття грошової підтримки для ВПО, інвалідність дітей, медичне забезпечення для людей/дітей з інвалідністю, малозабезпеченість, безробіття, СЖО. Тому гострою є потреба в матеріальній, натуральній допомозі.

Усі учасники ФГД відзначили відсутність в сім'ї проблем на даний час, що нікуди самотійно не звертаються за допомогою, а отримують підтримку від рідних.

Хоча в анкетах вказали на досвід отримання таких послуг як соціальний супровід, підтримане проживання, інформування, консультування, представництво інтересів, однак визначили більшу потребу в натуральній допомозі.

Респонденти вказали на потребу в соціальному таксі, інформуванні про те куди звертатись за допомогою, яка змінена адреса установи тощо, дитячому майданчику.

Переважна позиція учасників, які перебувають у СЖО у тезі: «Як є, так і добре. Аби не гірше».

Учасники зазначили, що їм потрібно інформаційний центр або кабінет де можна отримати комплексну інформацію з різноманітних питань, посередницькі та організаційні послуги, консультування, соціальний супровід, натуральна допомога. Респонденти вказали на необхідність спеціалізованого медичного обладнання для людей з інвалідністю, організацію довілля для дітей вразливих категорій, створення простору для творчості дітей. Висловили думку про можливість роботи медіатора в громаді; запропонували використовувати єдині списки різних категорій населення, які є в адміністрації, для надання допомоги усім представникам певної категорії, а не вибірково.

Таким чином, можна виокремити спільні проблеми та потреби вразливих категорій населення цих трьох громад. Тому наступним кроком став аналіз

змісту на напрямів роботи соціальних служб цих трьох громад.

Ківерцівська громада Луцького району Волинської області розташована у південно-східній частині Волинської області. Громада була створена 08. 08. 2018 р. та включає одне місто (м. Ківерці) та 23 села.

На території громади діє КУ «Центр надання соціальних послуг Ківерцівської міської ради». Основним завданням його діяльності є запобігання потраплянню осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення в складні життєві обставини та не залишити без допомоги жодної людини, яка потребує підтримки [<https://kivrada.gov.ua/centr-nadannya-socialnih-poslug-09-28-03-13-12-2021/>].

Для надання соціальних послуг у Центрі створено відповідні структурні підрозділи (відділення):

- відділення соціальної допомоги вдома;
- відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання;
- відділення соціальної роботи.

Відділення соціальної допомоги вдома комунальної установи «Центр надання соціальних послуг Ківерцівської міської ради» створено для надання соціальних послуг за місцем проживання/перебування не менше як 50 особам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з частковою або повною втратою рухової активності, пам'яті та потребують сторонньої допомоги, надання соціальних послуг у домашніх умовах, а саме особам:

- похилого віку, у тому числі з когнітивними розладами;
- з інвалідністю, у тому числі з психічними та поведінковими розладами (крім осіб, які страждають на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння та отримують амбулаторну психіатричну допомогу в примусовому порядку за рішенням суду), крім осіб з інвалідністю унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які отримують соціальну допомогу на постійний сторонній догляд, побутове та спеціальне медичне обслуговування, відповідно до Закону України «Про

загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;

- з невиліковними хворобами, хворобами, що потребують тривалого лікування (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більше як на чотири місяці) (далі – хворі);

Відділення соціальної допомоги вдома надає відповідно до Державного стандарту соціальну послугу догляду вдома (Наказ Міністерства соціальної політики України 13.11.2013 № 760.)

Ківерцівська міська рада має право приймати рішення про надання за рахунок власних бюджетних коштів інших соціальних послуг та / або про надання послуг іншим категоріям осіб. Для цього вона приймає рішення (розпорядження) про перелік послуг, що надаються за рахунок бюджетних коштів, та / або про звільнення від плати за надання соціальних послуг окремих категорій осіб (в окремих випадках рішення про звільнення особи) від плати за соціальні послуги.

Відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання знаходиться в с. Тростянець.

До відділення на повне державне утримання безоплатно приймаються:

особи з інвалідністю I групи;

громадяни похилого віку, особи з інвалідністю II-III груп, середньомісячний сукупний дохід яких становить менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більше як на чотири місяці), середньомісячний сукупний дохід яких становить менше двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб.

Особам, які перебувають у відділенні стаціонарного догляду за рахунок бюджетних коштів (безоплатно) пенсія (щомісячне довічне грошове утримання), державна соціальна допомога виплачуються відповідно до

законодавства.

За рішенням органу, що утворив Центр, до відділення стаціонарного догляду на загальних підставах можуть прийматися (за наявності вільних місць) особи похилого віку, особи з інвалідністю (які досягли 18-річного віку) II, III групи, хворі, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб. У такому разі зазначені категорії осіб перебувають у відділенні стаціонарного догляду на умовах оплати згідно із затвердженими тарифами або за рахунок додаткових коштів місцевих бюджетів.

Відділення соціальної роботи Комунальної установи «Центр надання соціальних послуг Ківерцівської міської ради» створено для проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми, молоддю, та особами які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Основними завданнями відділення соціальної роботи є:

Проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей, молоді та інших осіб.

Виявлення сімей/осіб які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Здійснення соціального супроводу сімей/осіб які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки їхніх потреб у таких послугах.

Організація здійснення наставництва над дитиною, яка проживає у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей.

Забезпечення взаємодії із структурними підрозділами Ківерцівської міської ради, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми, молоддю та іншими особами.

Відділ соціальної роботи відповідно до покладених на нього завдань:

1) здійснює заходи щодо:

виявлення та обліку осіб/сімей які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

контролю у межах повноважень за цільовим використанням державної допомоги при народженні дитини;

соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з числа випускників інтернатних закладів з метою підготовки до самостійного життя, організації здійснення наставництва;

соціального супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також соціального супроводу дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, за поданням служби у справах дітей;

інформування населення про соціальні послуги, які надаються відповідно до законодавства.

2) проводить оцінку потреб сімей, дітей, та осіб які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, у тому числі сімей учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, визначає соціальні послуги та методи соціальної роботи, забезпечує психологічну підтримку;

3) надає особам/ сім'ям які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, в тому числі особам/сім'ям учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщеним, соціальні послуги з: соціального супроводу; консультування; соціальної профілактики.

4) забезпечує соціальний патронаж молодих осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом, за повідомленням установ виконання покарань.

5) складає план реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

6) впроваджує новітні соціальні технології, спрямовані на недопущення, мінімізацію чи подолання складних життєвих обставин (у тому числі щодо

патронату над дитиною);

7) узагальнює статистичні дані та готує інформаційно-аналітичні матеріали стосовно проведеної соціальної роботи.

8) співпрацює з структурними підрозділами міської ради, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я, територіальними структурними підрозділами Національної поліції.

Проводить оцінку потреб особи, сім'ї, дитини, обстеження матеріально-побутових умов за згодою сім'ї, визначає планування та методи соціальної роботи.

Забезпечує надання необхідних соціальних послуг особам, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми.

Інформує населення про форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Надає юридичну, психологічну та соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, а також їх біологічним батькам, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам, батькам-вихователям та усиновлювачам.

Інформує осіб/ сімей про можливість отримання інших видів соціальної допомоги і послуг.

Проводить у сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання інформаційно-просвітницьку роботу, спрямовану на формування стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя шляхом розповсюдження соціальної реклами і проведення консультацій.

Впроваджує нові соціальні технології, спрямовані на виявлення отримувачів соціальних послуг на ранніх стадіях життєвих проблем, формує навички відповідального батьківства, здійснює профілактику соціального сирітства.

Дотримується державних стандартів і нормативів під час проведення соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах.

На кожну сім'ю/ особу, яка перебуває під соціальним супроводом та/або супроводженням ведеться особова справа, яка містить документи згідно Державних стандартів на підставі індивідуального плану.

Забезпечує захист персональних даних сімей/осіб які перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних».

Організовує розроблення і здійснення на громади заходів, спрямованих на поліпшення становища сімей/ осіб, їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку.

В громаді працює «Служба у справах дітей» Ківерцівської міської ради. Основним завданням Служби є реалізація державної соціальної політики на території Ківерцівської міської територіальної громади у сфері соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень [\[https://rada.info/upload/users_files/26516861/8b1e86558e0e432a348bc3b3cd142e2a.pdf\]](https://rada.info/upload/users_files/26516861/8b1e86558e0e432a348bc3b3cd142e2a.pdf).

У громаді розроблено Стратегію розвитку Ківерцівської міської територіальної громади на період до 2027 року [\[https://kivrada.gov.ua/strategiya-rozvitku-14-53-45-09-02-2023/\]](https://kivrada.gov.ua/strategiya-rozvitku-14-53-45-09-02-2023/). Серед стратегічних цілей та основних завдань Стратегії визначено конкурентоспроможна економіка громади; розвиток людського потенціалу, підвищення рівня безпеки та якості життя мешканців громади; сталий розвиток території. На жаль, в стратегічному баченні розвитку громади не звертається увага на соціальний захист та підтримку жителів громади.

Ківерцівською міською радою затверджено ряд програм на 2025 рік. Серед них, Програма захисту прав дітей та розвитку сімейних форм виховання у Ківерцівській громаді на 2025 рік; Програма соціального захисту населення, Програма «Безпечна громада на території Ківерцівської міської територіальної громади на 2025 рік; затвердження Програми з реалізації Плану заходів на 2025–2027 роки у Ківерцівській громаді; Програма соціально-економічного

розвитку Ківерцівської міської територіальної громади на 2025 рік. Однак, немає доступу до змісту цих нових документів, що не дозволяє проаналізувати стан надання послуг, здійснення соціальної роботи та підтримки вразливим категоріям населення громади.

Любешівська територіальна громада розташована у крайній північно-східній частині Волині і є нерозривною, її межі визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад, що об'єдналися. Межує Любешівська громада на півночі з Брестською областю республіки Білорусь (пункт пропуску «Дольськ», який входить до складу митного посту «Дольськ» Ягодинської митниці), на заході з Камінь-Каширською територіальною громадою, на півдні — з Прилісненською територіальною громадою, на сході межує з Рівненською областю (Зарічненська, Локницька та Вараська територіальна громада).

Кількість населених пунктів у ТГ – 41 (селище Любешів та села: Заріка, Рудка, Судче, Березна Воля, Бихів, Хутомир, Деревок, Великий Курінь, Проходи, Любешівська Воля, В'язівне, Березичі, Нові Березичі, Віл, Зарудчі, Підкормілля, Селісок, Бучин, Пожгіг, Хоцунь, Сваловичі, Бірки, Витуле, Залізниця, Лобна, Міжгайці, Седлище, Угриничі, Цир, Лахвичі, Залаззя, Діброва, Ветли, Гірки, Мукошин, Люботин, Дольськ, Шлапань, Гречище, Люб'язь).

У Любешівській громаді функціонує Територіальний центр соціального обслуговування Любешівської селищної ради, який надає послуги пенсіонерам, самотнім непрацездатним громадянам та особам з інвалідністю.

Структурні підрозділи: апарат та чотири відділення: соціальної допомоги вдома, соціально-побутових та інноваційних послуг, відділення стаціонарного догляду для постійного проживання в с. Бучин, відділення соціальної роботи.

Станом на 01.01.2025 року обслуговується всього 1403 осіб: у відділенні соціальної допомоги вдома – 496 осіб; у відділенні стаціонарного догляду проживає – 28 осіб; у структурному підрозділі соціально-побутових та інноваційних послуг – 788 осіб; у відділенні соціальної роботи послуги

отримала 91 сім'я СЖО.

У Любешівській громаді працює «Соціальне таксі», яке обслуговує осіб з інвалідністю (дітей з інвалідністю), що мають порушення опорно-рухового апарату.

У громаді розроблено Стратегія розвитку Любашівської територіальної громади на 2020-2027 роки [<https://lubashivska-gromada.gov.ua/news/1730797598/>]. Стратегія передбачає досягнення трьох стратегічних цілей:

Стратегічна ціль 1 .Розвиток місцевої економіки:

Оперативна ціль 1.1. Створення умов для залучення інвестицій

Оперативна ціль 1.2.Розвиток існуючих та створення нових напрямків підприємництва

Оперативна ціль 1.3. Розвиток малого бізнесу

Стратегічна ціль 2. Розвиток людського капіталу та соціальної інфраструктури:

Оперативна ціль 2.1. Висока якість освіти

Оперативна ціль 2.2. Сучасна охорона здоров'я та медичні послуги

Оперативна ціль 2.3. Створення умов для розвитку культури та спорту

Стратегічна ціль 3 .Висока якість життя мешканців:

Оперативна ціль 3.1. Громада якісної інфраструктури

Оперативна ціль 3.2. Екологія і безпека

Оперативна ціль 3.3. Надання послуг і активність мешканців громади

Однак, соціальна складова, соціальний захист та підтримка вразливих категорій населення у ній практично не відображені.

Натомість, у громаді увійшла в дію Програма соціального захисту населення Любашівської селищної ради на 2025-2027 роки. Її основною метою є реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення, підтримка найбільш вразливих верств населення, вирішення першочергових питань щодо соціального захисту населення на території Любешівської селищної територіальної громади.

Сильні сторони та перспективи реалізації програми:

- Системність і цільова спрямованість

Програма чітко структурує 25 окремих заходів, охоплюючи соціально вразливі групи: людей з інвалідністю, ВПО, багатодітні родини, ветерани, саодинокі громадяни, діти з інвалідністю, малозабезпечені.

Адресність підтримки — одна з ключових характеристик. Передбачено конкретні матеріальні, грошові, транспортні й інформаційні заходи, що підвищує ефективність витрат.

- Реалістичний та поступовий бюджет

Загальний обсяг: 21,64 млн грн на три роки. Прогнозоване зростання — 27% від 2025 до 2027, що свідчить про адаптацію до інфляційних очікувань.

Усі витрати — з місцевого бюджету, без залучення нестабільних джерел.

- Орієнтація на вразливих та демографічно чутливих

Програма передбачає компенсації за догляд (професійний та непрофесійний — згідно з ПКМ №1040 і №859), компенсації проїзду на гемодіаліз, оплату комунальних послуг людям із вадами зору, допомогу довгожителю, дітям-сиротам.

Сприятиме покращенню демографічного фону через допомогу при народженні трійні+, підтримку багатодітних тощо.

- Гнучкість реалізації

Передбачено можливість внесення змін до фінансових обсягів та змісту програми відповідно до нових нормативних актів.

Активна роль ЦНАПу дозволяє оперативно реалізовувати адміністративні механізми.

Основні труднощі та ризики реалізації цієї Програми є:

Категорія ризику

Суть проблеми

Фінансовий ризик

Програма повністю фінансується з місцевого бюджету. За наявності економічної нестабільності чи непередбачених витрат (наприклад, у випадку стихійного лиха або масового переселення ВПО), частина заходів може бути

Категорія ризику	Суть проблеми
Адміністративне навантаження	відкладена або скасована. Один виконавець — ЦНАП — координує понад 25 пунктів програми. Без додаткових штатних ресурсів можуть виникнути затримки в обробці заяв або перевірок.
Фрагментованість заходів	Деякі заходи мають незначне фінансування (наприклад, 5 тис. грн на пільги зв'язку) — потенційна неефективність витрат , яка потребує моніторингу.
Моніторинг і контроль	Відсутні конкретні індикатори оцінки ефективності заходів (KPI). Наприклад: скільки осіб отримають допомогу, як буде оцінюватися ефективність інформаційної кампанії.
Інформаційна доступність	Багато категорій можуть просто не знати про передбачені допомоги, особливо похилі, маломобільні, внутрішньо переміщені особи без доступу до інтернету.

Таким чином, Програма є структурованою, соціально орієнтованою та адаптованою до потреб громади. Вона має потенціал стати зразковою на рівні ОТГ, за умов стабільного бюджетного фінансування, гнучкої адаптації до нових викликів, активного моніторингу ефективності, прозорого інформування населення.

Ратнівська територіальна громада Ковельського району Волинської області сформована 25. 10. 2020 року. Кількість населених пунктів — 24.

У Ратнівській територіальній громаді функціонує КЗ «Центр надання соціальних послуг».

Перелік послуг, які надаються Комунальним закладом «Центр надання соціальних послуг» Ратнівської селищної ради вразливим групам населення, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: догляд вдома; кризове та екстрене втручання; консультування; соціальний супровід; соціальна профілактика; соціальна адаптація; посередництво; представництво інтересів; влаштування до сімейних форм виховання.

Функціонує сектор соціальної та ветеранської політики Виконавчого комітету Ратнівської селищної ради, який діє на підстава Положення [<https://ratnesel.gov.ua/plozhennya-09-06-25-23-08-2024/>].

Основним завданнями сектору є: забезпечення реалізації на території громади державної політики у сфері соціального захисту населення, з питань сім'ї та дітей, запобігання домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, організації надання соціальних послуг громадянам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, а також у сфері соціального захисту ветеранів війни, постраждалих учасників Революції Гідності, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (далі – ветерани), членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України (далі – члени сімей ветеранів), та щодо забезпечення прав і свобод зазначених осіб під час переходу від військової служби до цивільного життя військовослужбовців з числа ветеранів війни, які звільняються або звільнені із військової служби; визначення та реалізація соціальних пріоритетів розвитку громади, розробка місцевих програм соціального спрямування, підготовка пропозицій до проєктів державних цільових, галузевих і регіональних програм з питань соціальної та ветеранської політики, участь у їх виконанні; запровадження та надання місцевих гарантій соціального захисту та соціальної підтримки мешканцям громади. Вжиття заходів щодо надання соціальної допомоги та компенсацій вразливим верствам населення громади, що фінансуються за рахунок коштів місцевого бюджету та ін.

В громаді прийняте рішення про початок розроблення проєкту стратегії розвитку Ратнівської селищної територіальної громади на період до 2027 року.

На жаль, на офіційному сайті Ратнівської громади представлено досить мало інформації про установи, організації, які здійснюють соціальну роботу із вразливими категоріями населення, а також про програми соціального захисту населення, що ускладнює можливість аналізу.

Таким чином, громади різняться своїм географічним розташуванням, величиною, структурою та системою соціальної підтримки та захисту

населення. Аналіз стратегій розвитку територіальних громад засвідчив відсутність уваги та стратегічного бачення важливості соціальної підтримки та допомоги жителям громади. Соціальні аспекти вбачаються в якісній освіті, розвитку економіки та інфраструктури громади.

Однією із особливостей ТГ Волині є те, що вони прийняли велику кількість ВПО під час воєнних дій росії проти України. Це спричиняє податкове навантаження на систему соціальної підтримки населення. Наявність мережі надавачів соціальних послуг залежить від можливостей кожної окремої громади. Це призводить до труднощів надання соціальних послуг вразливим категоріям населення.

Повноцінно не охоплено наданням соціальних послуг сім'ям вразливих категорій, у яких виховуються діти. У жодній громаді не надається послуга підтриманого проживання молоді. В громадах спостерігається брак кваліфікованих фахівців та соціальної роботи, психологів, спеціалістів для роботи з дітьми/особами з інвалідністю. Відмічається дефіцит кадрів служб у справах дітей (або одна людина працює, або недоукомплектовано, або немає служби в громаді).

Загалом громади демонструють прагнення до покращення соціальної роботи з вразливими категоріями населення. Однак можливості громад залежать від належного фінансування, політичної волі та активної участі територіальних громад.

Серед викликів з якими стикаються громади при реалізації соціальної роботи з вразливими категоріями населення можна визначити нерівномірне забезпечення соціальними послугами, обмежене залучення територіальних громад до процесів планування та моніторингу.

Наявні програми соціального захисту та підтримки населення в громадах повинні передбачати можливість залучення альтернативних джерел фінансування (грантів, держпрограм, приватних ініціатив). Існує необхідність у закупівлі соціальних послуг між громадами.

Для забезпечення ефективної соціальної роботи з вразливими

категоріями населення необхідно впровадити систему моніторингу результатів (наприклад, кількість охоплених осіб за категоріями, середній час розгляду заявки, рівень задоволеності), залучити партнерів (обласні благодійні фонди, бізнес, громадські організації – для спільних акцій та матеріального підсилення (особливо продуктові набори, побутова допомога), оптимізувати адміністративні процеси (наприклад, електронне подання заявок через сайт ЦНАПу (особливо для компенсацій догляду), регулярно оновлювати інформацію на сайті громади), проводити інформаційно-просвітницьку кампанію щодо наявних соціальних послуг (для забезпечення рівного доступу — особливо в селах старостинських округів), оцінити доцільність маловитратних пунктів в програмах (наприклад, по 5 тис. грн на пільги зв'язку — чи є ефект, чи варто ці кошти об'єднати у більш помітні програми?).

Важливим кроком є організація тренінгів зі стратегічного планування розвитку громади, написання стратегії для керівників територіальних громад.

Ефективність соціальної роботи з вразливими категоріями населення потребує координації зусиль між органами влади, органами місцевого самоврядування, службою у справах дітей, освітою, медициною, НУО.

2.2. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади

На основі вищесказаного, пропонуємо системні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальних громад в Україні, з урахуванням сучасних викликів, ресурсів громад і потреб цільових груп.

1. Посилення адресності та індивідуального підходу при наданні соціальних послуг:

- проведення соціального паспортизування громади — системне оновлення даних про соціальний стан домогосподарств, що дозволить виявляти реальні потреби й уникати дублювання допомоги;

- впровадження кейс-менеджменту — особистий супровід складних випадків (особливо з особами з інвалідністю, ВПО, сім'ями в кризі);

- розробка індивідуальних планів допомоги — для довгострокової підтримки вразливих осіб.

2. Професіоналізація ФСР, соціальних працівників і волонтерів:

- проведення системних навчань для соцпрацівників із фокусом на роботу з дітьми, особами з інвалідністю, постраждалими від насильства, ВПО тощо;

- сертифікація або атестація працівників — запровадження механізмів оцінки кваліфікації та добору кадрів;

- підтримка волонтерських ініціатив – навчання, страхівка, матеріальне заохочення для активістів громад.

3. Цифровізація соціальних послуг:

- створення електронних кабінетів отримувачів соціальних послуг — для подання заяв, відстеження статусу звернень, отримання повідомлень тощо;

- використання чат-ботів і мобільних застосунків — для автоматизованого інформування (наприклад, про зміни у виплатах, нові програми підтримки);

- цифрові реєстри вразливих категорій — інтегровані з Єдиним державним реєстром отримувачів соціальної допомоги.

4. Залучення громади до підтримки вразливих осіб шляхом розвитку партнерств з ГО, церквами, бізнесом — надання гуманітарної допомоги, консультацій, послуг транспортного супроводу, піклування.

Необхідною є інтеграція соціальних ініціатив у Стратегії розвитку громади — участь громади у вирішенні соціальних проблем як ознака сталого розвитку.

Формування консультативних рад (із залученням отримувачів послуг, батьків дітей з інвалідністю тощо) — для врахування реального досвіду.

5. Розширення спектру соціальних послуг:

- створення мобільних мультидисциплінарних команд для надання допомоги у віддалених селах: психолог, соцпрацівник, медик;

- розвиток денних центрів, соціальних майстерень, молодіжних центрів тощо для осіб з інвалідністю, літніх людей, дітей з сімей у СЖО;

- розвиток послуги кризового реагування — шелтери, гарячі лінії, тимчасове житло для постраждалих від насильства чи катастроф, соціальні квартири тощо.

6. Контроль якості та моніторинг отриманих результатів:

- введення соціальних індикаторів ефективності (KPI): охоплення послугами, задоволеність, швидкість реагування, сталий результат;

- здійснення регулярної оцінки впливу соціальних програм шляхом анкетування отримувачів, аналізу результатів супроводу;

- громадський аудит соціальної роботи — залучення мешканців до моніторингу відкритості та чесності у наданні допомоги.

7. Інституційна стійкість громади:

- забезпечення стабільного фінансування з місцевого бюджету на соціальну роботу (не менше 5–7% загального обсягу);

- використання резервних фондів громад для швидкої реакції на надзвичайні ситуації;

- пошук грантів і участь у національних/міжнародних програмах (наприклад, U-LEAD, DOBRE, ПРООН, UNICEF тощо).

8. Мотивація вразливих категорій населення до активної участі у вирішенні власних проблем.

В умовах територіальних громад це можливо через поєднання підтримки, поваги до гідності та створення реальних можливостей для дії. Вбачаємо кілька таких шляхів.

1. Підкреслення суб'єктності та гідності людини.

Формувати у вразливих осіб відчуття власної значущості через включення їх у процеси прийняття рішень на рівні громади.

Залучати представників цільових груп до дорадчих органів, фокус-груп, обговорень соціальних програм.

Популяризувати позитивні історії успіху серед мешканців громади.

2. Розширення можливостей для самореалізації представників вразливих категорій населення.

Запровадити програми мікрогрантів або соціального замовлення для ініціатив вразливих груп (ремонт, навчання, малий бізнес).

Організовувати короткострокові навчальні курси з практичних навичок: цифрова грамотність, ведення домашнього бюджету, догляд за дітьми, рукоділля, підприємництво.

Надати кар'єрні консультації та можливості для перепідготовки окремим категоріям (особам з інвалідністю, ВПО, самотні матері тощо).

3. Створення умов для активної соціальної участі представників вразливих категорій населення.

Розвивати громадські простори при ЦНАПах або культурних закладах для зустрічей, самоорганізації, ініціатив.

Запровадити короткотривалу зайнятість або оплачувану соціальну роботу (прибирання, догляд за об'єктами, допомога у гуманітарному штабі).

Стимулювати волонтерство серед вразливих осіб, супроводжуючи його моральним або матеріальним заохоченням.

4. Розвиток середовища взаємопідтримки.

Підтримувати створення громадських об'єднань: клубів батьків, об'єднань ветеранів, ініціативних груп молоді тощо.

Впровадити наставницькі програми: залучати осіб, які успішно подолали кризу, як менторів для інших.

Проводити конкурси ініціатив і відзначати найактивніших представників соціально вразливих груп.

5. Використання негрошових мотиваційних інструментів.

Запровадити відзнаки, подяки, сертифікати — з врученням на сесії ради або під час загальногромадських заходів.

Надавати преференції у доступі до безкоштовних або пільгових послуг: гуртків, дозвілля, транспорту.

Запровадити пільговий доступ до освітніх або культурних програм

громади.

6. Комунікація та прозорість.

Забезпечити вчасне інформування про можливості самодопомоги: через сайти, старост, соціальні мережі, публічні оголошення.

Залучати соціальних працівників як комунікаторів не лише допомоги, а й розвитку.

Мотивація приходить тоді, коли людину бачать,чують, визнають, але водночас ставлять перед нею помірні виклики і дають ресурси для відповіді на них. Тому, ефективна мотивація вразливих осіб неможлива без визнання їхньої здатності діяти. Місія громади — не тільки «допомогти вижити», а й створити умови, в яких кожна людина зможе жити гідно і брати відповідальність за власне життя.

Таким чином, ефективна соціальна робота в громадах вимагає не лише розподілу матеріальної допомоги, а й комплексного підходу: від індивідуального супроводу до цифрових сервісів і активної участі самої громади, представників вразливих категорій населення як суб'єктів змін. Лише в цьому випадку вдасться досягти соціальної інтеграції, гідності та реального покращення якості життя для найуразливіших категорій населення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження з проблеми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальній громаді дозволило нам сформулювати такі висновки:

Соціальна робота - інтегрований, універсальний вид діяльності, спрямований на задоволення соціально-гарантованих та особистісних інтересів і потреб людей, насамперед вразливих категорій населення, що здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів – соціальних послуг. Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога (тобто соціальне забезпечення) та соціальне обслуговування.

Соціальне обслуговування спрямоване на надання громадянам спеціальними органами держави різноманітних послуг безоплатно або на умовах часткової оплати з метою запобігання настанню або зниження негативних наслідків соціальних ризиків, що настали, з метою посилення їхнього соціального захисту. Важливою характеристикою соціального обслуговування є те, що воно охоплює всі інші, крім грошових виплат, види соціального обслуговування: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; соціально-економічні; юридичні послуги; послуги із працевлаштування; інформаційні та інші соціальні послуги.

Аналіз міжнародного та вітчизняного нормативно-правового забезпечення системи соціальної роботи в умовах децентралізації дав змогу встановити, що законодавча база, що регулює питання соціальної підтримки вразливих категорій населення, здебільшого сформована, проте низка проблем потребує врегулювання: необхідно привести у відповідність із соціальними засадами бюджетне законодавство; потребує розв'язання питання постійного методичного забезпечення установ та закладів, що надають соціальні послуги, та запровадження механізму громадського контролю за якістю надання соціальних послуг і за роботою їх надавачів; з метою розвитку соціальних

послуг на рівні територіальних громад відповідно до потреб, забезпечення доступності необхідно на законодавчому рівні запровадити формування державного реєстру надавачів, отримувачів соціальних послуг та осіб, які потребують їх надання; важливою є розробка нових моделей системи соціального обслуговування, які б були зрозумілі територіальній громаді, оскільки сьогодні органи місцевого самоврядування не мають достатньо стимулів для утворення закладів, що надають соціальні послуги; проблемним є визначення мінімального (гарантованого) пакета соціальних послуг та джерел його фінансування.

Встановлено, що процес запровадження цілісної системи інтегрованих соціальних послуг у громадах не завершено, насамперед, через відсутність на рівні держави чітких механізмів її впровадження, необхідність внесення змін до нормативно-правових документів, які регулюють діяльність соціальних установ, через нестачу кадрових, матеріально-технічних, фінансових, часових ресурсів, відсутність зацікавленості місцевої влади у змінах.

Дослідження стану надання соціальних послуг вразливим категоріям населення здійснювалось шляхом проведення фокус групових дискусій (ФГД) у трьох громадах Волинської області, а також шляхом аналізу офіційних сайтів цих громад та їхніх соціальних установ.

Серед основних проблем з якими стикаються вразливі категорії населення, учасники ФГД виділили: війна, безробіття, СЖО, внутрішнє переміщення, зняття грошової підтримки для ВПО, інвалідність дітей, якісне медичне забезпечення, врахування пільг при наданні послуг, бюрократія, відсутність координації зусиль місцевої ради та інших установ.

Усі опитані зазначили, що переважно не звертаються про допомогу з різних причин. Зазвичай пояснюють це тим, що мають роботу, ресурси, знають про відповідальність за дітей та самотійно докладають зусиль для організації життя в сім'ї. У представників сімей, що опинилися у СЖО переважає споживацька позиція. Вони є на обліку в соціальній службі та чекають коли їм буде надано певна допомога (продукти, зателефонують та запропонують щось

отримати і т.п.). Хоча представники цієї категорії зазначили про позитивний досвід отримання допомоги та сприяння у вирішенні проблем фахівцями.

Для вразливих категорій населення гострою є потреба в матеріальній, натуральній допомозі.

Аналіз змісту на напрямів роботи соціальних служб цих трьох громад показав, що громади різняться своїм географічним розташуванням, величиною, структурою та системою соціальної підтримки та захисту населення. Аналіз стратегій розвитку територіальних громад засвідчив відсутність уваги та стратегічного бачення важливості соціальної підтримки та допомоги жителям громади. Соціальні аспекти вбачаються в якісній освіті, розвитку економіки та інфраструктури громади.

Наявність мережі надавачів соціальних послуг залежить від можливостей кожної окремої громади. Це призводить до труднощів надання соціальних послуг вразливим категоріям населення.

На жаль, не всі офіційні сайти громад висвітлюють оновлену, актуальну та повну інформацію, якою б могли вчасно та за потреби скористуватися жителі громади. Тому учасники ФСУ відзначили необхідність посилення інформаційно-просвітницької роботи щодо наявних соціальних послуг у громаді.

Серед викликів з якими стикаються громади при реалізації соціальної роботи з вразливими категоріями населення можна визначити брак кваліфікованих фахівців, нерівномірне забезпечення соціальними послугами, пошук альтернативних джерел фінансування для здійснення соціального захисту та підтримки вразливих категорій населення, обмежене залучення територіальних громад до процесів планування та моніторингу.

Для забезпечення ефективної соціальної роботи з вразливими категоріями населення розроблено ряд рекомендацій. Зокрема: посилення адресності та індивідуального підходу при наданні соціальних послуг; професіоналізація ФСР, соціальних працівників і волонтерів; цифровізація соціальних послуг; залучення громади до підтримки вразливих осіб шляхом

розвитку партнерств з ГО, церквами, бізнесом — надання гуманітарної допомоги, консультацій, послуг транспортного супроводу, піклування; розширення спектру соціальних послуг; контроль якості та моніторинг отриманих результатів; інституційна стійкість громади; мотивація вразливих категорій населення до активної участі у вирішенні власних проблем.

Ефективність соціальної роботи з вразливими категоріями населення потребує координації зусиль між органами влади, органами місцевого самоврядування, службою у справах дітей, освітою, медициною, НУО.

Показниками якості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення в територіальній громаді є: адресність та індивідуальний підхід, результативність, своєчасність, доступність та зручність, повага до гідності, професійність.

Отримані результати не претендують на вичерпне вирішення досліджуваної проблеми. Перспективним напрямом досліджень може бути вивчення та використання інноваційного регіонального досвіду соціальної підтримки вразливих категорій населення у процесі надання соціальних послуг в територіальних громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Белкіна-Ковальчук О.В., Колосок А. М. Зарубіжний досвід соціального захисту населення. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 6. С. 65-71. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.10>
3. Бичук І. О., Сокол М. В. Соціальна робота в громаді : методичні рекомендації з дисципліни. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 36 с.
4. Горемикіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2020. № 3 (41). С. 91-113.
5. Дубич К. В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. Упр. : 25.00.02. Київ, 2016. 39 с.
6. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
7. Загальна декларація прав людини : ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
8. Караман, О. Л.; Юрків, Я. І. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи в громаді. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/7948>
9. Карпенко О. Г., Романова Н. Ф. Теорія та практика соціальної роботи: навчальний посібник. Київ, 2015. 408 с.
10. Колосок А. М. Електронне урядування – шлях до формування соціально відповідальної держави. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6 (168) С. 417-422. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24038>
11. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальні та реабілітаційні послуги в територіальній громаді. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-210-4-5>

13. Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_5604_01_3001_0015_8922/c/articles-30145230.pdf.pdf

14. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 236с.

15. Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2019. 301 с. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/03/Дисертація-Кучер.pdf>

16. Кучер Г. М., Кравченко О. О. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal*. 2019. № 5. С. 40-45.

17. Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. № 1(50). С. 178-181.

18. Машталярчук Б., Зубрицька О. Повір у себе – і зміниться навколо світ. В *3 людьми і для людей: приклади успішних соціальних проектів в Україні*. 2002. С. 64-72. КМ Академія

19. Мельник А. Ф., Длугопольський О. В. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 40 с.

20. Михайлич О. Метод фокус-груп у соціологічному супроводі виборчих кампаній. Політичний менеджмент. Серія Соціологічні науки. 2010. № 1. С. 123-132.

21. Пономаренко Л. І. Теоретичні засади вивчення проблеми

впровадження соціальної роботи із вразливими сім'ями та дітьми в умовах об'єднаних територіальних громад. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 67. 2019. С. 214-218. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27497>

22. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III (Редакція від 26.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (Редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

24. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення : Наказ Міністерства соціальної політики України 19.01.2016 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026739-16#Text>

25. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах : Наказ Міністерства соціальної політики України 19.04.2023 № 130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text>

26. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (Редакція від 08.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

27. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV (Редакція від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>

28. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV (Редакція від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

29. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

30. Про соціальну адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI (Редакція від 20.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>
31. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III (Редакція від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
32. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII (Редакція від 04.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
33. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження КМУ від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text>
34. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : розпорядження КМУ від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text>
35. Пеша І. В, Сопівник І. В., Вакуленко О. В., Овдій Н. М. Соціальна робота у територіальній громаді. Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2024. 305 с.
36. Семигіна, Т. Робота в громаді як складова діяльності соціального працівника. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2001. №4. С. 32-38.
37. Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 4. С. 65-75. URL: <https://bit.ly/3sSbsz9>
38. Сільвестрова О. Ю. Технології соціальної допомоги : навчальний посібник. Луцьк : ЛНТУ, 2023. 104 с.
39. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи (до курсів). Уклад.: Г.В. Коваль, Е.І. Костишин, Г.П. Васяновичта ін. Львів: ЛДУ БЖД, 2021. 284 с.

40. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
41. Слозанська, Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с.
42. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.
43. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
44. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : методичний посібник до практичних занять та самостійної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота / уклад.: Т. П. Хлівнюк, К. О. Кулава. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2023. 78 с.
45. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слозанська та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 221 с.
46. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.
47. Соціальні послуги окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, та порядок їх надання. URL: <https://bit.ly/4lqutVa>
48. Спіріна Т. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника. *Information and innovative technologies in the turbulence era*. Publishing House of University of Technology.

Poland, Katowice. 2022.

49. Сучасні теорії соціальної роботи: Антологія / Упор. Т. Семигіна. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 160 с.

50. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

51. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. Упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.

Інтернет-ресурси

<https://kivrada.gov.ua/centr-nadannya-socialnih-poslug-09-28-03-13-12-2021/>

https://rada.info/upload/users_files/26516861/8b1e86558e0e432a348bc3b3cd142e2a.pdf

<https://kivrada.gov.ua/strategiya-rozvitku-14-53-45-09-02-2023/>

<https://lubashivska-gromada.gov.ua/news/1730797598/>

<https://ratnesel.gov.ua/polozhennya-09-06-25-23-08-2024/>